

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AlBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2018, Cilt:6, Sayı:12, 6:323-341

Gönderim Tarihi: 07.11.2018

Kabul Tarihi: 13.12.2018

BİR FÂKİHİN TASAVVUF YORUMU: AKİFZÂDE'NİN MÜHİMMÂTU'S-SÛFİYYE ADLI MAHTÛT ESERİ*

Mehmet Saki ÇAKIR**

Öz

Osmanlı'nın son dönem ulemâsından Abdurrahim Akifzâde (v. 1232/1816-17), İstanbul'da kadılık ve müderrislik, Amasya'da ise müftülük yapmıştır. Resmi görevlerinden ötürü daha çok fâkih olarak bilinen Akifzâde'nin tasavvufa dair eserleri vardır. Bu makalede sûflerin önemseddiği meseleleri içeren *Mühimmâtu's-sûfiyye* adlı eseri çalışılmıştır. Tartışma konusu olmuş bu meselelerde genelde ilk önce tasavvuf klasiklerine müracaat etmiş ve nakiller yapmıştır. Daha sonra zâhirî ilimleri merkez alarak kendi görüş ve yorumlarını belirtmiştir. Dolayısıyla Akifzâde'nin bu eseri, bir fâkih perspektifinde onun tasavvufî görüşlerini yansıtmak bakımından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Akifzâde kelim, fıkıh ve akli deliller çerçevesinde sûflerin Ehl-i sünnet inancındaki konumunu savunmuştur. Bunu yaparken onları; Cebriyye, Hulûliyye ve Vücûdiyye (Panteizm) gibi Ehl-i sünnet dışındaki akımlardan ayırıştırma çabasına girmiştir.

Anahtar kelimeler: Akifzâde, tasavvuf, tevil, fâkih, müşâhede.

SÛFİSM INTERPRETATION OF AN ISLAMIC JURIST: AKİFZÂDE'S MANUSCRIPT MUHIMMAT AL-SÛFİYYE

Abstract

Abdurrahim Akifzâde (d. 1816-17), one of the last period scholars of the Ottoman Empire, has been working as a judge (qadı) in Istanbul and as a mufti in Amasya. Because of his official duties, he is known more as a jurist (faqeeh). But his works on sûfism are noteworthy. In this article, his study *Muhimmat al-sûfiyye* which contains the topics that the sûfis care about has been studied. While addressing the subjects, he first applied to classical studies. Afterwards, he gave his own opinions and comments by taking the Islamic sciences to the center. In this context, Akifzâde in the framework of the Islamic law and mental proof, defend the legitimacy of the sûfi's in the belief in Ahl al-Sunnah. According to this, he entered into an effort to separate sûfis from currents the Jabriyya, Hululiyah and the Vujudiyah (Pantheism).

Keywords: Akifzâde, sûfism, ta'wils, faqeeh, mushahadah.

Giriş

Erken dönem tasavvuf klasiklerine baktığımızda Abdülkerim Kuşeyrî (v. 465/1072), Ebubekir Kelâbâzî (v. 380/990), Ebû Nasr Serrâc Tûsî (v. 378/988) gibi zâhirî ilimlerde yetkin âlimlerin, tasavvufu ilmî mahfillere taşıyan eserler ürettiğini

* Bu çalışma 18-20 Mayıs 2017 tarihinde Alanya'da düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulmuş ve özet olarak yayınlanmış bildirinin genişletilmiş halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, m.saki@hotmail.com **ORCID ID** 0000-0003-1216-7249

görürüz. Bu eserlerin tarihi süreçteki etkisiyle birçok âlim, tasavvufu tanımış ve İslam dini içerisindeki önemini kabul etmiştir. Bunu sağlayan husus, tasavvufun şer'i ilimlerle olan ilişkisinin sağlıklı bir biçimde ortaya konulması olmuştur. Bu manada hadis, kelim ve fıkıh gibi ilimler zâhirî ilimleri, tasavvuf ise bâtinî ilimleri temsil etmektedir.

Çalışmamıza konu edindiğimiz *Mühimmâtu's-sûfiyye* adlı eserin yazarı Abdurrahim Akifzâde (v. 1232/1816-17) de kendi döneminde zâhirî ilimlerde yetkin olup tasavvufa dair eser üreten bir âlim olarak dikkat çekmektedir. XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olan Akifzâde, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu'* adlı biyografi eserinde kendisini; "Abdurrahim b. İsmail b. Mustafa Akif el-Amasî b. Mehmed Bayram el-Merzifonî" diye tanıtır. Aynı eserde İstanbul'da 1200/1785 yılında müderrislik, Amasya'da ise müftülük yaptığını belirtmiştir.¹ İstanbul Bâb Mahkemesinde kadılık² yapan Akifzâde'nin Kabrinin üzerindeki yazıda Haremeyn bölgesinde müfettişlik yaptığı da kaydedilmiştir.³ Müellif, "Akifzâde" künyesini ise Amasya müftülerinden dedesi Akif Mustafa Efendi'den (v. 1173/1759-60) almıştır.⁴

Akifzâde farklı alanlarda eserler telif etmiştir. Bursalı Mehmet Tahir Efendi eserlerinden bazılarını şöyle nakleder: *Şu'letü'l-yâkîn*, *Unvânu'l-meşâyih*, *Takrîbu'l-mubtedi*, *Sebilü's-sâlikîn*, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, *Kitâbul-meşhûdi ve'l-mesmu' fi terâcimi'l-meşâyih ve'l-ulemâ*, *Mir'atü'n-nazirîn fi münebbihâti'l-mütesavifeti't-tâhirin*, *Mecelletü'l-mehâkim*.⁵ Bunların içerisinde ulaşabildiğimiz *Mir'atü'n-nâzirîn* adlı eseri incelediğimizde eserin *Mühimmât*'tan sonra yazıldığını görmekteyiz.⁶ Müellifin kaydettiğine göre bu eserde genelde Yûnus en-Nakşibendî eş-Şâmî'nin (v. ?) *Zübdetü'r-resâili'l-Fârûkiyye ve 'umdetü'l-mesâili's-sûfiyye* adlı eserinden nakiller yapılmıştır.⁷ Yûnus en-Nakşibendî'nin eseri, İmâm Rabbânî Ahmed es-Sirhindî'nin (v. 1034/1624) mektuplarından oluşan bir seçkiden ibaret olduğuna göre,

¹ Abdurrahim Akifzâde, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu'*, Millet Ktp., A.E. Arabi, nr. 2527, 1320 h. vr. 113b-114b.

² Süleyman Kaya, "Akifzâde'nin *Mecelletü'l-Mehâkim* İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011/1), 95. Makalede fetvaları bağlamında Akifzâde'nin fâkihliği ele alınmıştır. Kaya, İstanbul Bâb Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri'nden, Akifzâde'nin hicri 1225, 1226 ve 1227 yıllarında söz konusu mahkemede kadılık yaptığını tespit etmiştir.

³ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Şehri* (sdl. Harun Küççük - Kurtuluş Altunbaş), Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları, 2010, s. 83.

⁴ Hayatı için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, h.1333, I, 367.

⁵ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 374.

⁶ Abdurrahim Akifzâde, *Mir'atü'n-nâzirîn fi münebbihâti'l-mutasavvifi't-tâhirin tercümesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no: 802, vr. 2a. Akifzâde'nin bu eseri bağlamındaki tasavvufi görüşlerine dair çalışma için bkz. Nuran Çetin, "Akifzâde Abdurrahim Efendi ve "Mir'atü'n-Nâzirîn" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/32 (2017), 527-556.

⁷ Akifzâde, *Mir'at*, vr. 67a. Bu sayfadan itibaren müellif sürekli bu eserden nakiller yaptığını belirtir.

Akifzâde'nin bu eserinde İmâm Rabbânî'nin izlerinin olduğunu söyleyebiliriz.⁸ Mehmet Tahir, bu eserin Osmanlıca bir tercümesini referans göstererek Akifzâde'nin Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğunu söyler.⁹ Ancak *Mir'ât*'ın Osmanlıca tercümesinin son sayfalarına bakıldığında, mütercim Akifzâde'nin değil kendisinin bu tarikata mensup olduğundan söz ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Bu çalışmada öncelikle mahtût olan *Mühimmât* eseri fiziksel ve muhteva açısından incelenecektir. Daha sonra Akifzâde'nin tasavvuf anlayışı, eserdeki yorumlarından yola çıkarak oluşturulan başlıklar altında işlenecektir.

A. *Mühimmât*'s-sûfiyye adlı Eser

1. Eserin Fiziksel Nitelikleri

Çalışmamızda yararlandığımız nüsha, müellif nüshasından istinsah edilmiş olup müstensihî Ali Haydar b. Şeyh Muhammed Hulûsî en-Nakşibendî'dir. Müellifi "üstâdü'l-küll (hocaların hocası)" olarak niteleyen müstensih, eserin hicri 1219 yılının Şevval ayında telif edildiğini not düşmüştür. Kendisi ise eseri hicri 1300 yılında istinsah etmiştir.¹¹ 78 varak olan Arapça eserin sayfa yapısı, 13 st.; 215x135, 170x100 mm. şeklindedir. Güzel bir rika' hattıyla yazılmış olan eserin bir kopyası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda yer almaktadır. Eser, Nadir Eserler Osman Ergin yazmaları bölümünde 356 numarasıyla kayıtlıdır.

2. Eserin Muhtevası ve Referanslar

Adından da anlaşılacağı üzere eserde sûflerin önemseydiği konular ele alınmıştır. Müellif, öncelikle tasavvuf klasiklerinden bu konular hakkında nakiller yapmış, sonrasında şer'i ilimler bağlamında kendi bilgi ve tecrübelerine dayanarak yorumlar yapmıştır. Konuları ele alış sıralamasında bir sistematikten bahsedilemez. Bunun yerine herhangi bir konuyu tasavvuf klasiğinden nakledip bu nakilden bir ifade veya görüşü yorumlar. Bu yorumlar genelde naklin sonunda انتهى/intehâ (bitti) ifadesinden sonra kullandığı "فاقول/feekûlu (söylerim)" veya "yekûlu'l-fakîr/ ويقول الفقير (fakir der ki)" gibi girişlerden sonra başlamaktadır. Başka bir konuya geçtiğinde farklı bir eserden nakiller yapar. Eser, bu özelliğiyle bir nevi tasavvuf klasiklerinde geçen bazı ibarelerin haşiyesi niteliğindedir. Akifzâde'nin nakiller yaptığı ya da doğrudan referans verdiği kaynakların önemli kısmı şöyledir: Alâeddin Konevî'nin *Hüsnu't-tasarruf fî şerhi't-Taarruf*'u, İmâm Gazzâlî'nin *İhyâ'sı*, Abdulvehhab Şârânî'nin *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk*'ı, Hâce Abdullah Herevî'nin *Menâzilü's-sâirîn*'i, Abdürrezzâk Kâşânî'nin, *Şerhu Menâzili's-sâirîn*'i, Ataullah İskenderânî'nin *Hikem-i Atâiyye'si*, Muhammed b. Ali el-Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-Muhtâr*'ı, Necmeddîn

⁸ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005, s. 39.

⁹ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 374.

¹⁰ Akifzâde, *Mir'ât*, vr. 123a-b.

¹¹ Abdurrahim Akifzâde, *Mühimmât*'s-sûfiyye, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 356, vr. 78a.

Kübrâ'nın *Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl*'i, Taşkoprizâde Ahmed Efendi'nin eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye'si, Süleyman Cezûlî'nin *Delâilü'l-hayrât*'i.

Akifzâde, tasavvufî konuları işlemenin yanı sıra kendi dönemindeki dini ve siyasi yapı hakkında da bilgiler vermektedir. Elimizdeki nüshasının iç kapağında, "Bazı muhakkikler dedi ki: Tasavvuf, önceleri hâl idi sonra kâl (söz) oldu. Sonra hâl ve kâl gidip sadece ihtiyâl (gösteriş) kaldı." Cümlesi yer almaktadır.¹² Bu ifade, aslında müellifin eserinde zaman zaman değindiği kendi dönemindeki tasavvuf çevrelerine olan bakış açısını özetle yansıtmaktadır. Zira müellif, sürekli dönemindeki şeyhlerin yetersiz olmasından dem vurmakta hatta bu gibi kişilere bağlanmak yerine kişinin kendi başına tasavvufu yaşamasını tavsiye etmektedir. Bunun yanı sıra âlim ve yöneticilerden de şikâyet eden Akifzâde, İstanbul ulemâsının *arpalık vergisi*¹³ almasını eleştirmektedir. Bu ödeneğin haram olduğunu belirttikten sonra, günlük ibadetlerini yerine getirse bile yasaklardan tam kaçınmadıkça bunu alanların ibadetlerinin eksik olduğunu ifade eder.¹⁴ Resmi görevlerde olduğundan dolayı kâdı ve emirleri ancak yumuşaklıkla ikaz edebildiğini, sert üslupla uyardığında fayda sağlamadığı gibi topluma daha kötü davrandıklarından yakınır.¹⁵

B. Akifzâde'nin Yorumladığı Tasavvufî Konular

1. Tasavvuf Anlayışında Ehl-i Sünnet Hassasiyeti

Tasavvuf klasiklerine bakıldığında, Ehl-i sünnet inancına sahip bir tasavvufî anlayışının vurgusu dikkat çekmektedir. Kelâbâzî, kendi dönemindeki tasavvufî yaşantıyı betimlerken, sûfilik iddiasında olanların tasavvufa batıl düşünceler soktuğundan yakınır. Ona göre bu durum, kalplerin tasavvuftan nefret etmesine sebep olmuştur.¹⁶ Bu problemi aşmak için ise gerçek sûfileri tanıtmak amacıyla telif ettiği eserinin bir bölümünü sûfilerin itikadına ayırır. Buradaki konular, aslında Ehl-i sünnet kelimasında geçen hususlardan ibarettir.¹⁷ Kuşeyrî ise sûfilerin Ehl-i sünnet inancına sahip olduğuna dikkat çekmek için kelimada telif ettiği manzûm eserine *Kasîdetu's-sûfiyye* adını verir. Eserin ismi "sûfilik" ile anılsa da içeriğinde tamamen Ehl-i sünnet itikadına dair konular işlenmiştir.¹⁸

Sünnî bir fâkih olması münasebetiyle tasavvufa bakış açısı şeriatın zâhir alanı kıstasında şekillenen Akifzâde de şeriatın bâtın yönü olan tasavvufu, zâhir hükümleri dikkate alarak yorumlamaktadır. O, bu meyanda zâhirî hükümleri dikkate

¹² Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 1a.

¹³ Osmanlı Devleti'nde maaşa ilâve olarak memurlara tahsis edilen gelire denir. Bkz. Cahit Baltacı, "Arpalık" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, III, 392.

¹⁴ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 28a-b.

¹⁵ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 17a.

¹⁶ Ebubekir Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (thk. Ahmed Şemseddin), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001, s. 8.

¹⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 31-97. Kelâbâzî, bu bölümde tevhid, sıfat, esma, ru'yet, kader, iman gibi kelimî konularda sûfilerin görüşlerini ele alır.

¹⁸ Adülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *Akaid Risâleleri* (çev. Mehmet Saki Çakır), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.

alan sûfleri diğerlerinden ayırtmak için “müteşerri’ sûfi” ifadesini kullanır. Bunun dışındaki sınıfların özelliklerini aktardığında, “müteşerri’ sûfi” ifadesinden Ehl-i sünnet inancına sahip sûfleri kastettiği anlaşılmaktadır. Ehl-i sünnet dışında tasavvuf kisvesine bürünen sınıflara bakıldığında; hulûl ve ittihadı meyleden, âlemin kadîm olduğunu iddia eden, ruhun kadîm olduğuna inananlar görülmektedir. Yine ruhun hâdis veya kadîm olduğu görüşünde tevakkuf edenler de ona göre ‘kavîm şeriat’ın hilafıdır. Mukabil sınıfların bazıları cebrîliğe, bazıları da Mutezilîler gibi sıfatların nefyedilmesine meyleder. Bazıları da -filozoflar gibi- *ukûl-u aşere* (on akla) ve *heyûlaya*¹⁹ yönelir. Diğer bazıları ise mükellefiyetin kalktığını iddia eder. Akifzâde’nin tasavvuf anlayışında bu görüşlere işaret eden sûflerin sözleri, tevli kabil değilse merdûtdur.²⁰

Akifzâde’ye göre, sûflerin tecrübe ettiği ilhâm, keşf ve müşâhede gibi haller, aslında nefisle mücadele yolunda sâliki teşvik ederek kalbin teskin ve takviyesini sağladığı gibi gayba olan imanı güçlendiren ilâhî lütûf ve rabbânî sırlardan ibarettir. Ancak bunlardan itikad ve amelle ilgili olanların mutlaka şeriata arz edilmesi gerekir. Eğer uygun düşmezse hiçbir biçimde lehte veya aleyhte sened teşkil etmez.²¹ *Sırrî* olarak işitilen sözler, *muhaddes*²² makamında gerçekleşir. Dolayısıyla bununla Hz. Musa’nın *teklîm* makamı²³ veya vahiy iddia edilemez. Akifzâde, bu konularda velilerin durumlarını doğru yorumlamak gerektiği üzerinde durur.²⁴

İtikâdî bilgileri tasavvufî tecrübeye önceleyen Akifzâde’ye göre, sadık bir talib itikâdî olarak Ehl-i sünnete bağlı olmalı ve kalp ile dilini hulûl ve ittihadı vehmettiren şatahâttan korumalıdır. O, bu hususta tasavvuf kitaplarının mutlak olarak (tevil ve yorum olmadan) mutalaa edilmemesi gerektiğini tavsiye eder. Zira hal, vecd ve zevk ile serd edilmiş buradaki sözler, ibarenin darlığı ve okuyanın basîretinin açık olmaması durumunda, hulûl ve felsefe akımlarına kapılma tehlikesi barındırır.²⁵

2. Sûflerin Temayüz Ettiği Müşâhede Tecrübesi

Kuşeyrî keşfin her halinin aynı olmadığını belirtmek maksadıyla keşfin mertebelerinden söz eder. Buna göre keşfin ilk mertebesi “kalbin huzurda olması” anlamına gelen muhâdaradır. Kişiyi bu mertebede, delil ve alâmetlerle aklı yönlendirir. İkinci mertebeye olan mükâşefede ise kişiyi, eriştiği ilimler Hakk’a

¹⁹ Âlemin ilk maddesi anlamında kullanılan bir kelam ve felsefe terimidir. Bkz. Osman Karadeniz, “Heyûlâ” *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 294.

²⁰ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 33a-34a.

²¹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 11a-b, 51b.

²² Sözlükte “kendisiyle konuşulan kişi” anlamına gelen *muhaddes* tasavvuf istilahında “ilhâm yoluyla bilgi alan veliler” olarak geçmektedir. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009, s. 442. Kavramın kaynağı ise Hz. Peygamber’in şu hadisinde geçmektedir: “Sizden önceki ümmetlerde *muhaddes* kişiler vardır. Benim ümmetimde böyle biri varsa o da Ömer’dir.” Buhârî, “Fezâil”, 16.

²³ Bkz. Nisâ 4/164.

²⁴ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 9b.

²⁵ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 15a-b.

yaklaştırır. Üçüncü merteye müşâhede mertebesidir. Burada elde edilen marifet, kişiyi benliğinden silmek anlamında *mahveder*.²⁶ Kelâbâzî, kalbin keşf ve müşâhedesinin gerçek manasıyla sözle ifade edilmesinin imkansızlığını savunur. Bundan dolayı müşâhede ve mükâşefe ilimlerine işaret ilmi denmektedir. Dolayısıyla müşâhede yoluyla erişilen tasavvufî tecrübeye vecd halleri ile makamlarla ulaşılır. Ona göre bu tecrübeyi, hal ve makamlara ulaşanlardan başkası tam anlamıyla bilemez.²⁷

Akifzâde ise sûflilerin kullandığı müşâhede ve mükâşefe gibi kavramların *yakîn*²⁸ galebesi ve iman nurunun kalbe hâkim olmasından ibaret olduğunu vurgular. Bu manada müşâhede *rü'yetü'l-kalb* (kalp görmesi) olarak nitelendirip bunun *rü'yetü'l-basardan* (göz görmesi) farklı olduğuna dikkat çeker.²⁹ Buna göre, sûflilerin bahsettiği şuhûd, *rü'yetten* farklıdır. Dolayısıyla yüce Allah bu dünyada bize meşhûd olabilir ama mer'î olamaz. Şuhûd, kişinin kendi iç dünyasında gerçekleşen bir hal olup bu duruma “Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmek” ifadesiyle *Cibrîl hadisinde* işaret edilmiştir. *Rü'yet* ise görünen şeyi kayıtlayıp sınırlandırdığından, sınırlardan münezze olan Zat için söz konusu olamaz. Yine *rü'yet* doğrudan ön bilgisiz gerçekleşirken; şuhûd, akaid ilmindeki bilgilerin yaşantıyla tanıklık edilmesi olarak kabul edilir. Başka bir ifadeyle müşâhede yaşayan şâhid, aslında itikat ettiği şeylere haliyle tanıklık etmektedir. Bu fark “Rabbim! Bana kendini göster; seni göreyim!”³⁰ ayetinde geçen Hz. Musa’nın ifadesinden de anlaşılmalıdır. Zira o, Allah’ı müşâhede ederken görmeyi talep etmişti.³¹

Sûfnin Allah’ı müşâhede etmesi, yüce Zat’ın ilim, kudret ve rahmetiyle kendisiyle birlikte olduğundan gafil olmaması anlamına gelmektedir. Bunun sonucunda sûfî, bütün hallerinde efendisinin huzurunda olan edepli bir köle gibi davranır.³² Şuhûdu izahat noktasında “galabe” kavramından söz eden Akifzâde, bununla birtakım yoğunlaşmaları kasteder. Buradaki galebe esnasında kişinin sırrına, mahbûb olan Allah’ın kâmil sıfatları galip gelir. Yine Allah’ın, cemâl ve celâlinde tefekkür, kalbe başkası düşmeyecek derecede O’na yakın olma ve vuslat tasavvurunun galip gelmesi gerçekleşir. Öyle ki sâlik kalbiyle O’nun dışında başkasını müşâhede edemez olur. Akifzâde, bu hali normal hayattaki sevgiyle kıyaslar. Buna göre mecâzî muhabbete kapılan bir kişide buna benzer haller görülebiliyorsa hakikî muhabbete erişen kişideki şuhûd daha etkin olmalıdır.³³

Müşâhede esnasında sûflilerin edindiği ilhâm tecrübesine de değinen Akifzâde bu hususta Hâce Abdullah Herevî’nin (v. 481/1089) *Menâzilü’s-sâirîn*

²⁶ Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2011. s. 38.

²⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 99-100.

²⁸ Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909), *yakîni*, şüphenin ortadan kaldırılması olarak tarif eder. Ebû Hüseyin Nûrî (v. 295/908) ise *yakîni* müşâhede olarak tanımlar. Bkz. Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 121. Akifzâde’nin müşâhede görüşü, Nûrî’nin bu tanımıyla uyusmaktadır.

²⁹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 6b-7a.

³⁰ A’râf 7/143.

³¹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 29a-b.

³² Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 6b.

³³ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 4a-b.

eserinden ve Abdürrezzâk Kâşânî'nin (v. 736/1335) bu esere yaptığı şerhten bilgiler aktarır. Bu bağlamda ilhâm *Menâzil*'de, *feraset* makamının üstünde *muheddesîn* makamı olarak geçmektedir. Herevî, peygamber ilhamının kesin vahiy olmak suretiyle işitme yoluyla veya "mutlak bir suretle" gerçekleştiğinden söz eder.³⁴ Şârih Kâşânî, *muhaddes* kişileri mükâşefe/müşâhede ehli olarak yorumlar. Kâşânî, ilhâmın "mutlak suretle gerçekleşmesini", işitme olmadan kesin bir "tefhîm (kavratma)" yoluyla meydana gelen bir olgu olarak izah eder. Daha sonra Herevî'nin zikrettiği "aynen gerçekleşen ilham"ı şerh ederken, ilhâmın sahih ve muteber olmasının alameti olarak, sahibinin bununla şer'i hudutları aşmaması gerektiğinden bahseder. Aksi takdirde bu, ilhâm değil; şeytanın *ilkâsı* olarak kabul edilir.³⁵

Akifzâde ise ilhâmın "kesin bir tefhim yoluyla olması" ifadesini ele alır. Buna göre, "kesin tefhim" türündeki ilhâmın peygamberlere mahsus olduğunu söyler ki bu da vahiydir. Öte yandan velilerin ilhâmlarında çeşitli sebeplerden ötürü yanılmalar olmaktadır. Bundan dolayı keşf ve ilhâm sahibi velinin verdiği haberin, hilafî şeklinde gerçekleşmesine çokça rastlanılmaktadır.³⁶ Akifzâde'nin bu tutumuna benzer bir şekilde İmâm Rabbânî'de rastlanılmaktadır. İmâm Rabbânî bir mektubunda keşfte yanılmanın sebeplerini saymış ve keşf ile elde edilen bilginin mutlak bir suretle geçerli olmadığını savunmuştur. Ona göre velilerin kalbine gelen bilgi veya haber, genellikle birtakım şartlara bağlıdır. Veliler haberin verildiği esnada bu şartlardan habersiz olabilir.³⁷

Müşâhede tecrübesiyle erişilen hal ve makamlar ise aslında nefisle daha iyi mücâhede etmek için birer vesile olarak değerlendirilmelidir. Kelâbâzî'ye göre kul mükellef olduğu görevleri yerine getirmede çaba harcadığında müşâhede hallerine erişir.³⁸ Akifzâde de buna teşvik için sûflerin hallerini aktardığını söyler. Çünkü nefis sıra dışı şeylere meyleder. Bununla birlikte insan iradesi, mücâhedeye teşvik eden hallerin kendisine verilmesinde rabbânî hikmete mutabıktır. Zira bunlar mücâhedenin kabulü ve reddi noktasında birer işaret gibidir. Böylece muhabbet ve şevk ile mücâhede devam eder. Ayrıca bu halleri yaşayanlar, melekût âlemini müşâhede ettiğinden şeriatın bildirdiği gaybî unsurlara imanı artar. Akifzâde, kendi dönemindeki olumsuzlukları örnek göstererek, hallerin aslında âhir zaman insanların imanlarını takviye için birer ihtiyaç olduğundan söz eder. Zira o, günahların çoğaldığı, fasıkların gâlip, salihlerin aciz olduğu ve âlimlerin sustuğu bir dönemde olduğunu bildirir.³⁹

³⁴ Hâce Abdullah Herevî, *Kitâbu menâzili's-sâirîn*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1988, s. 82.

³⁵ *Abdürrezzâk Kâşânî, Şerhu Menâzili's-sâirîn* (thk. Muhsin Bîdârfer), Kum: İntişârât-ı bîdâr, h.1427, s. 532-534.

³⁶ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 8b-9b.

³⁷ İmâm Rabbânî Ahmed es-Sirhindî, *Mu'arrabü'l-Mektûbât: ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefise* (trc. Muhammed Murâd el-Münzevî), Mekke: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1317/1899, I, 188-189 (217. Mektup).

³⁸ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 92.

³⁹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 51a-b.

Akifzâde, müşâhede esnasındaki hallerin iman takviyesi noktasındaki faydalarından bahsettikten sonra sadece ibadet vazifelerini yerine getirip hal yaşamayan kişilerin durumunu daha faziletli olarak niteler. Zira bu kişiler için mücâhedenin meyveleri ahirete kalmıştır. Buna delil olarak da sahabeden bu gibi hallerin pek rivayet edilmemesini gösterir. Çünkü onlar mucizelere ve vahyin nüzûluna şahit olduklarından imanları güçlüydü. Neticede mürid, mücâhedesinde bir hâle şâhid olmasa bile mücâhedesini bırakmamalıdır. Bunun yerine amellerin semeresinin ahirette olduğunu bilmeli ve tembellik etmemelidir. Hülâsa mürid, ihlaslı bir biçimde ilimle amel etmeyi kendine hedef edinmelidir. Bir hâl veya kerâmet zâhir olursa bunun maksat olmadığını bilmelidir. Bilakis bunu nefsanî bir haz ve imanın zayıf olduğuna bir delil diye yorumlayıp bir nevi takviye olarak görmelidir. Bu hale Rabbinin terbiyesi noktasında ona bahşettiği bir lütuf olarak inanmalıdır. Böylece muhabbet ve şevkle mücâhedeyle devam etmelidir.⁴⁰

Müşâhededeki söz ederken, Akifzâde kendisinin de şâhid olduğu hâlleri anlatır. Bu bağlamda kendi müşâhede tecrübesindeki *nefs-i natık*adan bahseder. Buna göre *nefs-i natıkâyı* ölçü ve renk olarak sahibinin heykeline benzetir. Bir nurun akması (sereyân) gibi bedenden çekilir ve geri gelir.⁴¹ Bir başka müşâhedesini ise şöyle anlatır:

Molla Câmî'ye ait *Kâfiye* şerhinin “adl-ı tahkîkî” ve “adl-ı takdîrî” bahsinin tedrisiyle meşgul olduğum dönemlerde bunların manen nâzil olup yanıma geldiklerine şâhid oldum. Aynı şekilde ferâiz dersiyle meşgul olduğumda çarpma ve bölme işlemlerinin suretlerine şâhid oldum. Keşif ehli, şâhid olunan ruhânî suretin buna mahsus olduğundan şüphe duymaz. Bu durum ilâhî bir bildiri olup anlatılmakla açıklanamaz. Bu bir zevk hâlidir, cedel ehli bunu inkâr edip hurafe olarak niteler. Karmaşık hayal ve vehm olarak görür. Heyhât! Hâlbuki bu durum, bazı hakikatlerin ‘olduğu hal üzere’ inkişaf etmesidir. Fakat bu tasfiye ve vicdân yöntemiyle elde edilir. Mantık ehlinin yöntemindeki *cins* ve *fasl* ile izah edilemez.⁴²

3. Sûfilerin Tevhid Anlayışının Cebrîlikten Ayrışması

İmâm Gazzâlî (v. 505/1111), *İhyâ*'sında tevhid konusunu işlerken dört türlü tevhid mertebesinden bahseder. Buna göre birinci mertebe, sadece dil ile kelime-i tevhidin getirilmesidir ki bu münafıkların mertebesidir. İkinci mertebede dil ile ikrara kalbin tasdiki beraberlik eder ki bu da avam müminlerin tevhididir. Üçüncü mertebe, keşf yoluyla eşyanın kesret (çokluk) suretinde Hakk'tan geldiğinin müşâhede edilmesidir. Bu tevhid, mukarrabîn makamıdır. Dördüncü mertebe ise varlıkta sadece Hakk'ın müşâhede edilmesidir ki bu siddıkların makamıdır. Sûfiler bunu tevhidde fani olmak diye nitelerler. Bu durumda kişi kendi nefsinin de görmez hale gelir. Gazzâlî, bu mertebeleri ceviz metaforuyla izah eder. Ona göre birinci

⁴⁰ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 52b-53a.

⁴¹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 4a.

⁴² Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 54a.

meretebe cevizin dış kabuğu, ikinci meretebe iç kabuğu, üçüncü meretebe cevizin kendisi, dördüncü meretebe ise cevizden üretilen yağ gibidir.⁴³

Akifzâde, eserinde Gazzâlî'nin bahsettiği dördüncü tevhid mertebesi bağlamında bazı sûfî sözlerinin cebrîlik⁴⁴ olarak yorumlanması problemine, Alâeddin Konevî'nin (v. 729/1329) *Şerhi't-Taarruf*unu referans göstererek değinir. Ona göre bazı âriflerin seçme iradesi (ihtiyar) ile eylemi (fiil) kendilerinden soyutladıklarına (nefy) dair sözleri, cebrîlik anlayışını vehmettirmektedir. Oysa onların buradaki muradı; kul olarak kesbettikleri eylemlerde fiilin kendilerinden sadır olması yerine, Allah'tan gelmiş olmasına nazarlarını *istiğrâk* etmeleridir.⁴⁵ Bu girizgâh açıklamadan sonra sûfîlerin tevhid anlayışını, *tevhid-i e'fal* örneği üzerinden izah eder. Bu örneğe geçmeden önce eserin ileriki sayfalarında geçen sûfîlerin bahsettiği tevhid türlerine değinmekte fayda vardır. Buna göre *tevhid-i e'fal*, salık mahlûkatın fiillerini, kesb ve iradelerini görmeyip sadece Allah'tan gelmiş olmasını müşâhede ettiğinde gerçekleşir. Bu *istiğrâk*ı artıp mahlukatın sıfatlarını görmeyecek hale geldiğinde, *tevhid-i sıfat* mertebesine ulaşır. *İstiğrak* hali onu kuşatıp aşkın sultanı kendisine galip gelmesiyle artık mâsivânın fiil ve sıfatının yanı sıra zatından da geçip görmez hale bürünür. Bu da *tevhid-i zat* mertebesidir. Burada dikkat edilecek nokta; mahlûkatın fiil, sıfat ve zatları mevcut iken salikin bazı haller sonucunda bunlardan şuurunun çekilmesidir. Akifzâde, şeriat dilinin bu görüşü reddetmeyeceğini savunur.⁴⁶

Mezkûr izâhât bağlamında *tevhid-i e'fal*dan maksat, fiillerin kullara kesb cihetiyle nispet edilmesinden şuurun çekilmesi veya kulun odak nokta olmaktan çıkarılmasıdır. Zira sûfîlerin odak noktası (*istiğrâk*) ve müşâhedelerinin temerküzü, bu fiillerin yaratıcısına nispet edilmesine dönüktür. Tevhid anlayışının, cebrîlikten farklılığını sağladığı düşünülen nokta, bu durumun bir mülâhaza ve müşâhede olup itikadî olmamasıdır. Nitekim bu düşüncede aynı zamanda kesbin birliktelik etmesi (*musâhabe*) inancı devam etmektedir. Çünkü kesbi mülâhaza etmek veya etmemek ile kesbin *musâhabesi* farklıdır. Kesbi mülâhaza etmemekten, kesbin hakiki olarak kula nispet edilmesinin inkârı gerekmez. Çünkü ikrar veya inkâr bu mülâhazadan sonra düşünülebilir. Sûfîler *sekr* halinden *sahv* haline dönüp kesbin şûûr ve mülâhazasına dönmekle eşyayı “olduğu hal üzere (ما هي عليه)” görürler ve her şeyi hakkıyla kabul edip; “Kulların fiilleri Allah'ın mahlûku, kendilerinin kesbidir.” derler. Bu fiillerin -Ehl-i sünnet inancında olduğu gibi- iki hakiki nispeti vardır: Yaratılış

⁴³ İmâm Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (thrc. Zeynuddîn el-İrâkî), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005, s. 1604.

⁴⁴ İhtiyarî fiillerin ilâhî irade ve kudretin zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan gruplara denir. Bkz. İrfan Abdülhamid, “Cebriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 205.

⁴⁵ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 1b.

⁴⁶ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 39b. Akifzâde'nin temas ettiği tevhid anlayışına işaret eden söylemler Cüneyd-i Bağdâdî'de görülmektedir. Bağdâdî havâssın tevhid anlayışı hakkında şunları söyler: Kul Allah'ın huzurunda bir karaltı gibidir. O'nun kudret hükümleri doğrultusunda kula Hakk'ın tedbir ve tasarrufu cari olur. Kul bu halde iken O'nun tevhid denizlerinin dalgalarında kendinden, insanların onu çağırması ve icabetinden fânî olur. Burada Hakk, kulu dilediği gibi yönettiğinden, kul his ve hareketini kaybeder. Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 197.

nispeti ve kesb nispeti. Nispetlerin farklılığı göz önünde bulundurulduğunda tevhidin cebrîlik anlayışından farklı olduğu anlaşılmaktadır. O halde cebrîlere yapılan eleştiriler sûfler için geçersizdir.⁴⁷

Tevhid-i e'f'alde zikredilen hususların aynısı *tevhid-i sıfat* ve *tevhid-i zatta* da düşünülür. Akifzâde, sûflerin tevhid makamında yaşamış olduğu *fenâ* ve *istiğrâk* hallerini şehadet âleminde bazı örneklerle açıklar. Bunlardan biri Güneş-yıldızlar örneğidir. Gündüz Güneş varken yıldızların gözükmemesi, yıldızların yok olduğu anlamına gelmemektedir. Burada güneşin ışık saltanatı diğer yıldızların varlığını perdelemektedir. Bir diğeri, dersi mütalaa örneğidir. Kişi bazen dersinde dakîk bir meseleye öyle yoğunlaşıp kilitlenir ki etraftakileri görmez ve işitmez hale bürünür. Bunun gibi âdete uygun örnekler sûflerin *fenâ* veya *istiğrâk* hallerinin mümkünlüğünü gösterir. Zira burada sûfler hakiki cemalin muhabbet nurlarında gark olmuşlardır. Hatta bu duruma yoğunlaşanların hali normal insanlarınkinden daha da ileri derecededir.⁴⁸

Yukarıdaki örneklere bağlı olarak bazı sûflerden sadır olan mâsivâyı yok sayan sözler de izah ve tevil edilebilir. Akifzâde'ye göre sûflerin yaşamış olduğu bu gibi haller, "hakiki varlık saltanatının tezahür eden heybetinde" *istiğrâka* düşmeleri esnasında, hâdis varlığın kaybolmasıdır. Ancak bu durumda, hâdis varlığın doğrudan yok olması söz konusu değildir.⁴⁹

Zikredilen sebeplerin sonucunda sûflerin halinin cebrîlikten farklı olduğunu izah eden Akifzâde bu halin, farklı dillerdeki şiirlerde yer alan Vücûdiyye fırkasındaki hulûl ve ittihad anlayışından da farklı olduğunu değinir. Burada bir fâkih olarak -meşhur kişilere de ait olsa- şeriatın mizanını bozduğunda bu şiirlere itibar edilmemesi gerektiğini söyler. Nitekim cumhurun ittifak ettiği konulardan ayrılmamak gerekir. Zira bu mesele kıldan ince bir hassasiyet taşıdığından, müsamaha ve kolaylığı tahammül etmeyecek durumdadır. Burada Akifzâde, Ehl-i sünnet itikadından ayrılmamak gerektiğini vurgular.⁵⁰

Tevhid anlayışını izah ederken zikredilen *istiğrâk* haline de değinen Akifzâde bu halin itikatta benzer referans örneklerine yer verir. *İstiğrak*, sûflerin bir hale yoğunlaşması sonucunda, gerçekte tam olarak nitelendiği asıl halinden zihninin uzak durmasıdır. Buna göre, *istiğrâk* sonucunda sûflerin *recâ* ve *havftan* zihnen uzak durması, aslında gerçek halinin bunlar olduğu anlamına gelir. Gerçekte bir şeyle vasıflı olduğu halde bazen ondan şuurun gitmesi şeriatla inkâr edilen bir durum değildir. Hatta bu durum her insanda vakidir. Gündelik hayatta da kişi bir işine yoğunlaştığında cennet veya cehennem talebinde olduğu, o an için aklına gelmez. Burada kişi, kalbin dinî kaygılardan o an için uzak durmasından ötürü şeriat tarafından tekfir edilmez. Aynı durum uykuda da geçerlidir. Çünkü kişinin yoğunlaştığı işten dolayı anlık olarak itikâdî ilkelere uzak durması, gerçek sıfatı

47 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 1b-2a.

48 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 2a-b.

49 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 3a.

50 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 3a.

olmayıp hükmi bir durumdur. Bu durumda hallerin galip gelmesiyle hakiki itikattan şuurunu çekilen *mustağrikin* de küfrü gerekmez. Burada aslında muhabbetin etkisiyle şuurun kesilmesi, dünyevi meşgaleden dolayı itikâdî hallerden şuurun uzak durmasından daha üstündür. Biri yüce Zat'a yönelmekle O'nun dışındaki her şeyden zihnen feragat etmiş, diğeri de dünyevî nedenlerden dolayı ibadet veya itikattan uzak durmuştur.⁵¹

4. Sûfinin Kendi Varlığından Soyutlanması

Necmeddin Kübrâ'nın (v. 618/1221) *Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl* adlı eserinden vücûd, nefis ve şeytan ile ilgili nakiller⁵² yapan Akifzâde, sonrasında vücûdla ilgili yorumlar yapar. Buna göre vücûd, sûflerin ıstılahında "batıl hazlar"dan ibarettir. Vücûdu *fenâ* etmekten maksad, batıl hazları yok etmektir. Bu hazlar müşâhede makamında şiddetli bir karanlığa bürünür. Akifzâde'ye göre Necmeddin Kübrâ'nın "müşâhede makamında" kaydını getirmesi vücûd ve diğerlerine dair hallerin normal gözle görmeksizin müşâhede yoluyla gerçekleştiğine işaret eder. Müşâhede yolları ise, rüya, vakia, *istiğrâk*, gaybet gibi birbirine yakın anlamlarla ifade edilir. Buradaki farklılık zâhirî hislerden ayrılmadaki şiddet ve zayıflıkta görülmektedir. Bu yöntemlerin elde edilmesi, mücâhede ve zikirle meşgul olma sonucu nefsin latîfleşmesiyle gerçekleşir. Bunun neticesinde çeşitli müşâhede, mükâsefe ve varidata şahid olunur.⁵³

Sûflerin varlıktan soyutlanmasının Panteizm, hulûl ve ittihad ile farklılığına vurgu yapan Akifzâde'ye göre varlıktan soyutlanma şöyledir: Muteşerri' sûflerin varlığı yok etmek, azaltmak, uzaklaştırmak ve silmek gibi ifadelerden muradı nefisten kaynaklanan şehvi hazları yok etmektir. Burada nefsin hukukunu vermekle yetinip onu Hakk'ın hükmüne teslim etmek gerekir. Yine Allah'ın zikrinde, sevgisinde ve hakiki varlık saltanatında eserlerini şuhud ederek *istiğrâk* hali yaşamaktır. Öyle ki kişi kendi kuvvetine göre O'nu müşâhede veya kalbi taallukla, hâdis varlıkların hüküm ve suretlerini göremez olur. Bu durum genelde şimşek gibi gerçekleşir. Sonrasında pekişir ve latîf bir saat ya da uzun bir müddet devam eder. Akifzâde bu yorumları, sûflerin takrirlerinden edindiğini belirtir. Burada özellikle sûfleri müteşerri' yani şeriata uyan kişilerle kayıtladığına dikkat çeker. Zira ona göre tasavvufu iddia edenlerin bir kısmı şeriat hududunun dışındadır.⁵⁴

Varlıktan soyutlanma sonucunda salikte ruhun soyutlanması (*insilâh*) hali vaki olabilir. Bu hususta Akifzâde bazı tecrübelerini aktarır. Buna göre, tasavvufi eğitim sırasında salikin istidadı kuvvetlenip nefsi varidata ülfet sağladığında, daha önce bahsedilen *istiğrâk* gerçekleşir. Ardından ruhun bedenden soyutlanması (*insilah*) hali vaki olur. Varidatın yoğunlaşması sonucu ruhun latîfleşmesi artınca, Latîf ve Habîr olan Zat'ın tedbiri ile ruh hızlıca bedenden soyutlanması neticesinde

⁵¹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 40a-41a.

⁵² Nakillerin yaptığı yerler için bkz. Necmeddin Kübrâ, *Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl* (thk. Yusuf Zeydân), Kahire: Dâru Suâd es-Sabâh, 1993, s. 125.

⁵³ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 49a-b.

⁵⁴ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 33a.

yükselip *seyr* ederek başka beldenin sokaklarında gezer. *Seyyâr*, insanları görür fakat insanlar onu görmez. Hızlıca gerçekleşen bu hal aniden ruhun bedene dönmesiyle sona erer. Burada *seyr* lezzeti kendinde kalır. Akifzâde, bu anlatılan hallere; gözleri kapatıp, başını eğip üzerini örttükten sonra alnını *müttekâya*⁵⁵ yaslama sonucu gaybet ve uyuklama hali olan *sahvet* esnasında şahid olduğunu kaydeder. Buna ek olarak kendisinin bu yolda zayıf olduğunu, ekâbirin *insilâh* ve keşifleri hakkında herhangi bir bilgisinin olmadığını belirtir.⁵⁶ Kendi tecrübesi hakkında ise şunları söyler:

“Varlıktan halas olmaktan maksat, ilâhî sırlara yaklaşmayı geciktiren parazitlerden kurtulmaktır. Hazlardan ibaret olan bu parazitler, şer’an mekruh ve haram olan şeylerdir. Gizli veya açık manevi hastalıklardır ki bunlardan temizlenmeden kurb-i ilâhîye ulaşamaz. Bu durum zâhiren temizlenmeden namaza durmamaya benzer. ... Ey kardeş sana vasiyet ederim ki; sema ve yıldızlardaki zuhurat, nurların canlı biçimde birbirine yürümesi gibi nakledilen haller, ilâhî hikmetin iktizasınca inkişaf eden hayallerden ibarettir. Bunlar hayal ve tasvir olmadan düşünülemez. Bunların gerçek hayatla ilgisi yoktur ki itikatta itimat edilsin.”⁵⁷

5. Tasavvufî Eğitimde Mürşidin Gerekliliği

Varlığı nefsânî hazlar’dan ibaret olarak yorumlayan Akifzâde, Yine Necmeddin Kübrâ’nın *Fevâih* eserinden bu hazlarla mücadele yöntemlerini nakleder.⁵⁸ Bunlardan biri de kendi *ihtiyarını* (seçme özgürlüğü) “güvenilir bir şeyhe/şeyh-i me’mun” teslim etmektir. Başka bir ifadeyle seçme hakkını onun için iyi olanını tecrübe eden şeyhinin ihtiyarında fânî kılmasıdır. Buradaki müridin durumu, fıkhıta kendisine veli tayin edilen çocuğa benzetilmiştir. Çünkü mürid burada olgunluğa ulaşmamış bir çocuk ya da savurgan bir sefih gibidir. Bunların hepsi için onların işini gören bir veli, vasi, kâdı veya sultan gerekir.⁵⁹ Yukarıda geçen “güvenilir şeyh” kaydını çokça önemseyen Akifzâde, bazı meşâyihın, güvenilir bir şeyh bulmadığında âlimlere tasavvufa girmemelerini tavsiye ettiğinden söz eder. Buradaki güvenilir şeyhten kastedilen ise, dindarlığına güvenilen, şeriata tabi olup bidatçı olmayandır. Nitekim kendi halinde kalmak, güvenilirliği meçhul olan bir şeyhe tabi olmaktan daha selametlidir.⁶⁰

Bağlanılan şeyhin önemine dikkat çeken Akifzâde, kendi zamanında şeyhliğe yeltenenlerin birçoğunu bidatçı ya da tasavvuf ehlinin maksadını, sırlarını ve edeplerini bilmeyen cahil diye niteler. Bunlar, ibadetlerin fesad ve sıhhatine taalluk eden ilmi tahsil etmemişken hal, makam ve sülûk yöntemlerini bildiklerini iddia

55 Tasavvuf ehlinin tefekkür esnasında uyumamak için başını dayadığı tahta veya demirden yapılmış bir tür bastondur. Üst kısmı, alın dayanacak şekilde yapılmıştır. Uyku geldiğinde, alın buraya dayandırılır. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 458-459.

56 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 50b-51a.

57 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 61a-b.

58 Bkz. Necmeddin Kübrâ, *Fevâih*, s. 123.

59 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 34b.

60 Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 35a.

ederler. Diğer bazısını ise dünya ehline meyleden, dalkavuk ve bunlardan destek alıp insanlara zulmeden kişiler olarak ağır bir üslupla eleştirir. Dolayısıyla böyle kişilere tabi olmak yerine Allah'ın zikriyle meşgul olup ona tevekkül etmek, daha doğru bir yoldur hatta gereklidir. O zaman bu kişi Hz. Muhammed'in sünnetine tabi olarak ibadetlerde zikir ve nafileyi çoğaltmalıdır.⁶¹ Buradan hareketle Akifzâde, kendi zamanında en iyi ve en güvenilir yol olarak, salikin üveysî meşreble Hz. Peygamber'in ruhanîyetinden müstemid olmasını gösterir. Kelime-i tevhid zikriyle meşgul olmalı ve mümkünse bunu hüsnüzanda bulunduğu bir âlim/şeyhten telkin etmelidir. Amel ve evrâdları sünnete göre tatbik etmeye çaba göstermelidir. Bazı meşâyih nispet edilen şatahâttan uzak durmalıdır. Gönlü salim, itikadî düzgün, önceki âlim ve meşâyih hakkında zannı iyi olmalıdır. Tefsir, hadis ve akaid kitaplarına tabi olmalı, İmam Gazzâlî, Ebû Tâlip Mekkî, Şihabeddin Sühreverdî, Abdulvehhab Şârânî, İmam Nevevî, Celâleddin Suyûtî gibi sûfî âlimlerden faydalanmalıdır. Fikhî yorumlarda en uygun olanına tabi olup, hangi kitapta olursa olsun bunun zıddına iltifat etmemelidir. Çünkü şeriat kaideleri *masum* olmayan birinin sözüyle değişilmez. Hülâsa bir şeyhi olsun ya da olmasın önemli olan kişinin Kitap ve Sünnet'e uymasındır. Bu bağlamda şeyhi onu cumhurun itikadî dışına sevk ederse onu terk etmelidir.⁶²

Tasavvuf yolunda mürşid seçiminde şeriat vurgusunu sürekli ön plana çıkaran Akifzâde, bir şeyhe bağlanılmadığında karşılaşılabilecek manevî çıkmazların çözümü için Allah'ın üveysî yolla meseleyi çözecek bir yardım gönderebileceği ya da ilhâm ve rüya gibi yöntemlerle doğru yolu göstereceği hususunda şunları söyler:

“Eğer tarikat hallerinde bir işkâl ile karşılaşırsan, bunu çözmek için Allah cismanî veya ruhanî bir yardım gönderir veyahut ilhâm, vakia rüya gibi yöntemle doğruyu sana keşfeder. O'nun gücü her şeye yeter. Bu işin önemli noktası talepte doğruluk, sülûkte ihlaslı olmaktır. Rüya, keşif, keramet ve ruhanî hallere meyil söz konusu olmaksızın bunu müyesser kılar. Burada şart olan, kendisini hallerin olup olmamasına, ya da kerametlerin olup olmamasına kayıtlı kılmamaktır. Salik kendisini ilimle birlikte amele yönlendirmelidir. İlimle amel etmek, kulluk vazifeleriyle kayıtlı olmak, ahiret açısından hallerin zâhir olmasından daha evlâdır. Çünkü hazlar ahirete kalmış olur. Eğer salik bu vasıflarda olursa, Allah onun işine sahip çıkar ve onu irade ettiği bir şekilde irşad eder.”⁶³

Bir şeyhe bağlanma hususunda “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır.” sözüne de değinen Akifzâde, Ebüssuûd Efendi'yi referans göstererek bu sözün aslının olmadığını belirtir. Ancak bu söz meşakkatli riyazat ve uzun halvetle meşgul olanlar için mana olarak geçerli olabilir. Aynı şekilde başına buyruk biçimde bozuk amaçlar için ezkâr, dua ve ibadetle meşgul olanlar için de söylenmiştir. Bu kişi dimağı kuruyup mizacı hafiflediği zaman, nefsi latîf olup bir nevi ruhu soyutlandığında

⁶¹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 35b-36a.

⁶² Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 35a-b.

⁶³ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 38a.

birtakım şeyler hayaline gelir ve ona bazı *tavârik*⁶⁴ peyda olur. Bu esnada şeytan onu kandırabilir, onunla oyun oynar ve neticede ya delirir ya da batıl davalara düşer. Bunun sebebi de ona varid olan hayal, suret ve nurları tahammül gücü olmadığıdır. Âniden korku meydana gelir ve aklın hâkimiyeti kaybolur. Şer'i hükümleri bilmediğinden bozuk iddialarda helak olur. Bunlar ise şeytanın istediği şeylerdir. Hatta Allah korusun, zındıklık, hulûl ve ittihad tehlikesine bile düşebilir. Bunların hepsi cahillik ve davasında sadık olmamaktan kaynaklanmaktadır.⁶⁵

Hülâsa Akifzâdeye göre, kişi şeriata uyarak zikirlerini yerine getirip ilahi cezbe ve rabbânî hidayet ile kâmil bir şeyh elinden terbiye almış salikin ulaştığı mertebelere erişebilir. Bununla birlikte bir şeyhin kemal ahlakıyla da ahlaklanabilir. Hatta bu yol daha iyidir. Kendi dönemindeki mevcut şeyhlerin yetersizliğinden bahsedip kişinin bunlardan uzak durmasını söyleyen Akifzâde, mutlak olarak bir şeyhe bağlanmaya karşı değildir. Bu bağlamda yanlış anlaşılma ihtimaline binaen şunları söyler:

“Zannetme ki ben bir şeyhe ihtiyaç yoktur diyorum. Bilakis diyorum ki: Kamil bir şeyh bulamadığında, bidatçı ve şeytanın hileleriyle kandırılmış kişilere tabi olmadan kendi başına mücâhedede bulunman gerekir. Zira bu zamandaki birçok zaviyede bu duruma şahid olunur. Tarikatın adabı, hakikatin sırları şöyle dursun, şeriata namaz abdest, oruç gibi hükümlerini bilmemektedirler. İlim kokusunu hissettiğin bazısı da itikâdî açıdan vahdet-i vücûddan bahsedip hulûl ve ittihad yanlışına düşüyor. Ya da batıl şatahât, hurafe ve hikâyelerden söz eder. Bunun çalışması fesaddan başka bir şey değildir.”

“...onları inkâr ettiğinde, vecd, cezbe ve hal ehlinde vaki olan şeyleri delil getirirler. Hâlbuki onlar nerede, bunlar nerede... Şeyhe bağlanmaktan maksadım bunlara nazarandır. Yoksa ilahî muhabbeti elde etmede niyeti halis olup azimli olan kişi, kâmil şeriati bilen bir şeyhe tabi olması lazımdır. Hatta bulmak için başka beldeye bile gitmesi gerekir.”⁶⁶

Şeyh olmadan da üveysî yolla tasavvufta ilerlemenin mümkün olduğunu savunan Akifzâde, bu hususta “manevi şeyhimiz”⁶⁷ diye nitelediği Abdulvehhab Şârânî'nin (v. 973/1565) *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk* eserindeki sözleri bağlamında onu referans gösterir. Şârânî, şeyh olmadan girdiği yollarda aslında bir rehberin önemini şöyle vurgular:

“Allah'ın bana bahsettiği nimetlerden biri de nefsimle mücâhede etmeyi ilhâm edip bir şeyhe bağlanmadan bunu bana müyesser kılmasıdır. Bu durum şeriat ilimlerinde derinleşip bildiklerimle amel etmede zorlandığımda

⁶⁴ Sözlükte gece doğan yıldız denir. Tasavvuf istilahında; işitme yoluyla hakikat ehlinin kalbine doğan ilimlerdir. Bu ilimler onların hakikatlerini yeniler. Bazı sûfiler bu hususta şunları söylemiştir: Hakikat ehlinin ilimleri kulağıma gelir. Bunları, Kitap ve Sünnet'e arz etmeden kalbime girmesine müsâade etmem. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Luma' fi't-tasavvuf*, Kahire: Şirketü'l-küdüs, 2008, s. 368-369.

⁶⁵ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 38b-39a.

⁶⁶ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 45a-b.

⁶⁷ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 43b.

gerçekleşmişti. Selef-i salih ise kalpleri saf olduğundan ilimleriyle amel etmekte bir şeyhe ihtiyaç duymuyorlardı. Çünkü engelleyici unsurlar yoktu...”

“...Şeyh olmadan kendi nefsimle mücâhede etmem ise şöyledir: *Kuşeyri Risalesi*, Şeyh Arif Sühreverdî'nin *Avârifü'l-meârifî*, Ebu Talib Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb'u*, İmam Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin *İhyâ'sı* gibi eserleri mütalaa ediyor, “fehm” yoluyla bana ayân olan şeylerle amel ediyordum. Bir müddet sonra bunun tersi ayân olurdu. Önceki şekliyle yaptığım amelleri terk edip ikinci bir tür amel ederdim. Bu şekilde bekliyor, çıkışı belli olmayan bir yola giren kişi gibiydim. Yola koyulurdum çıkış varsa çıkar, yoksa geri dönerdim. Hâlbuki yolları bilen biriyle çıksaydım yol daha açık olup boşuna eziyet çekmeye gerek kalmazdı. İşte şeyhi olmayanın da durumu böyledir. Şeyhin faydası müride yolu kısaltmaktır başka bir şey değildir. Şeyhsiz yola koyulan, ömrü geçip maksadına varmayabilir. Şeyh, geceleyin hacıları Mekke'ye götürün rehber gibidir.”⁶⁸

Bir rehber öncülüğünde tasavvufi yolda ilerlemenin önemine vurgu yapan Şârânî başka bir yerde tanınmış âlimleri örnek göstererek bu hususa şöyle değinir: *Şeyh olmadan kendi anlayışıyla sûflerin yoluna ulaşılabilseydi, İmam Gazzâlî, İzz b. Abdusselam gibi kişilerin ihtiyacı olmazdı.*⁶⁹

Şârânî'nin sözlerini nakledip yorumlayan Akifzâde, şeyhlerin sülûk esnasında müride sağladığı faydalardan bahseder. Bu manada şeyh, ihlaslı bir biçimde ilimle amel etme yolunu gösterir. Yine kişinin haline uygun kısa yola sevk eder ve engellerden korur. Nitekim insan kendini beğendiğinden kötü alışkanlıklarını görmez, görse bile kendi başına bunları gideremez. Çünkü çok alışmıştır ve genelde ona yardımcı olacak kimse de bulunmaz. Hâlbuki tecrübeli bir şeyhin yanına gitse o, yolun tecrübelerine göre ona rehberlik eder ve kolaylıkla ulaşır. Bir de her salikin istidadı farklıdır. Bu istidatları sadece Allah bilir. Yüce Allah bu kulları istidadlarına göre değişik hal, keşf ve varidatla terbiye eder. İşte bu sırdan dolayı sûflerin kitaplarında farklı seyr u sülûk yöntemleriyle karşılaşılır. Çünkü herkes şahid olduğunu yazmıştır. Bazen da aynı veya yakın haller olabilir. Bundan dolayı bunları izahatta fayda vardır.⁷⁰

6. Sûflerin Söz ve Hallerinin Tevil Edilmesi

Serrâc Tûsî, *el-Luma'* adlı eserinin son bölümünü sûflerden sadır olan şathiyelerin izahatına ayırır. Tûsî, şathiyeleri; zahiri kötü görünen, batını doğru ve sağlam sözler olarak niteler. Ona göre sûfler farklı haller tecrübe ettiğinden, bu tecrübeleri yaşamayanların onlar hakkında yorum yapması sağlıklı değildir. Burada doğru olan, onları inkar yerine hallerinin Allah'a havale edilmesidir.⁷¹

⁶⁸ Abdulvehhab eş-Şârânî, *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk*, Dimaşk: Dâru't-takvâ, 2004, s. 100-101; Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 45b-46b.

⁶⁹ Şârânî, *Letâif*, s. 104; Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 45b.

⁷⁰ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 46b-47b.

⁷¹ Tûsî, *el-Luma' fi't-tasavvuf*, s. 397-398.

Sûflerin eserlerinden nakiller yapan Akifzâde ise onlara özgü halleri şeriat kurallarına uygun biçimde tevil etmeyi savunur. Bu bağlamda daha önce sûflerin tevhid anlayışlarını ve varlıktan soyutlanmalarını, dış dünyadan örnekler vererek izah etmeye çalıştığına değinilmişti. Bu başlıkta Akifzâde'nin, sûflerin sözlerini tevil etmede benimsediği ölçü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Akifzâde, sûflerin söz ve hallerinin tevil edilmesini makul ve caiz görür. Zira Hz. Peygamber'in sözleri bile tevil edilebiliyorsa sûflerin sıra dışı bu durumları da tevil edilebilir. Bu hususta şunları söyler:

"Bazen *seyyara* melekûtî hakikatler –onların sözlerinden anlaşıldığı üzere– tevil ve hayal olmadan keşfolabilir. Ancak buradaki keşf, burhana aykırı ise tevil edilmelidir. Özellikle İslam akaidine aykırı bir konu ise tevil edilir. Nasıl olmasın! Hz. Peygamber'den sabit olan nasslar bile tevil ediliyor. Zira akli ve nakli deliller bu nassların dışındaki hükme ittifak etmektedir. Aynı şekilde *masum* olmayan bir velinin sözü de şeriata muhalif ise tevil edilmeli veya hayal olarak yorumlanmalıdır."⁷²

Eserin ilk sayfalarındaki metinlere bakıldığında Akifzâde, sûflerin hulûl, ittihad ve cebrîlik şüphesi uyandıran bazı sözlerinin yorumlanması ve tevil edilmesi üzerine durur. Burada *istiğrâk*, *fena* ve vahdet-i vücûd kavramlarını kullanarak sûflerin söz ve hallerinin Ehl-i sünnet dairesindeki meşruiyetini savunur. Peki, onu tevil hususuna başvurmaya sevk eden etken nedir? Bu sorunun birçok cevabı olabilir. Bunların içinde en çok "velilerin aslında inanç olarak şeriata muhalif olmadığı hüsnüzannı" vurgulanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta sözü söyleyenin karakteridir. Nitekim sözü söyleyen kişi Akifzâde'nin ifadesiyle "âlim, vera' sahibi ve iyi ahlaklı" biriye ve sözü teville kabil ise tevil edilir.⁷³ Teville sevk eden bir diğer husus sûflerin, zâhir anlamı kast edilmeyen ıstılahlarının olmasıdır. Dolayısıyla onların hal ve sözlerini yorumlarken bu ıstılahları göz önünde bulundurmalıdır.⁷⁴ Bu manada şunları söyler: "*Ey kardeş velilerin sözlerini şeriatın caiz gördüğüne yorumlamalısın! Onlara dil uzatmaya cesaret etme! Çünkü onlar kendi ıstılahlarıyla kavîm olan şeriata muhalif bir şeyi kastetmezler.*"⁷⁵

Tevili savunan Akifzâde, bazı âlimlerin tevilin hata olduğu görüşünü şeriata aykırı bulup taassup olarak niteler. Çünkü şeriat, mümin hakkında kötü düşünmemeyi emreder. Hatta fâkihler bir sözün sahih bir yöne tevil edilme ihtimali oldukça, mümkün mertebe söyleyenin tekfir edilmemesi gerektiğini sarahatle beyan ederler.⁷⁶

⁷² Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 62b-63a.

⁷³ Serrâc, sûflilik iddiasında olanların mutlak suretle üç hususa uymaları gerektiğini belirtir: Haramlardan sakınmak, farzları yerine getirmek ve dünyada kendisine yetenden fazlasını terk etmek. Eğer kişi bu üç hususa uymuyorsa, hikmetli sözler söylese de keramet ehli olsa da kendini kandırmaktadır., s. 447.

⁷⁴ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 34a.

⁷⁵ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 6a.

⁷⁶ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 34a.

Akifzâde'nin tevil hususunda başvurduğu bir diğer yol da fıkhi bir zeminde yaptığı izahlardır. Bu bağlamda sûflerin kendilerinden geçtikleri sekr halini, sarhoş, deli ve baygınla mukayese edip fıkhi olarak aynı hükümleri taşıdığını iddia eder. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta bu hallerin onlarda peyda olması sonucunda kendilerinden mükellefiyetin düşmediğidir. Akifzâde, böyle düşünen kişileri zındıklıkla niteler:

“Ey kardeş dinde insafli olmalısın! Bu makamlara ulaşan kişilerden teklifin düştüğünü söylediğimi sakın zannetme! Ki bazı zındıklar bunu iddia etmiştir. Onlara göre kulun muhabbeti saf olup mizacı iyi olduğundan kendisinden şer'i teklifler düşer...”

“...Benim buradaki muradım: Yaşanılan *istiğrâk* hali, salikin kainattan şuurunun kesilmesine sebep olan bir özür olduğudur. Bu, zaruri ve geçici bir haldir. İradenin kontrolünde olmayan zaruri hallerin ise hükmen bir değeri yoktur. Buna benzer olarak fıkhîta sarhoş, birçok hükümde mazur sayılmaktadır. Örneğin küfür sözcüğü kullanması onu tekfir etme hükmünü gerektirmez. Hâlbuki bu sarhoşluk haram yoluyla oluşan bir sarhoşluktur. Tasavvuftaki sekr hali ise Allah'ın muhabbetinden neşet eden bir manevi ikram sarhoşluğudur. Bu sarhoşluk onu zikretmekle oluşmuştur. Burada şuur yerindeyse şeriata uymak durumundadır. Değilse bu halden çıktığında ona vacip olan şeyleri kaza etmesi gerekir. Tıpkı sarhoş, baygın ve delide olduğu gibi.”⁷⁷

Sûflerin tevil gerektiren hallerini normal insanlardaki fitrî durumlarla açıklayan Akifzâde'ye göre, bazı ariflerde bu gibi hallerin vaki olması inkâr edilemez. Akıllı ve insafli düşünen kişi, dikkat ve meşguliyet gerektiren bazı durumlarda da aynı hallerin olduğunu doğrular. Korkarak bir şeyden kaçanın etrafındakileri görmemesi, dakik bir meselede kitabı mütalaa edenin çevredeki sesleri duymaması, uzun zaman sonra sevgiliye kavuşanın sadece onunla meşgul olması bunlara örnektir. Bu durumlardaki kişi bir nevi dünyevî *istiğrâk* ve gaybet hali yaşamaktadır. Normal durumlarda kişi bu halleri yaşayabiliyorsa, kurb-i ilâhîden kaynaklanan hakiki bir muhabbet, sadık bir cezbe ve marifetteki hallerde daha da ilerisi yaşanılır. Bu durumda kişi erise bile şaşırılmamalıdır. Dolayısıyla günlük hayatta karşılaşılan bu örnekler, muhabbetin yoğunluğundan ariflerin yaşadığı şeylerin fitrata uygun olduğunu göstermektedir.⁷⁸

Hüsnüzandan ötürü teville başvurmayı savunan Akifzâde, mülhid ve zındıkların tasavvufi kavramları kendi inançları için suiistimal etmesini eleştirir. Onlar, bu kavramları başka anlamlara çekerek kendi itikatlarını yansıtır. Mesela *fenâ* kavramı ile eşyanın hakikatini inkâr ederken *bekâ* ile mutlak vücudu mülâhaza edip hâdis vücudu inkâr ederler. İşte bu durumun engellenmesi için şathiyelere itibar edilmemesi gerektiğini vurgular. Aynı şekilde bazı şiirlerde açıkça hulûl ve ittihad ifade eden beyitlere müsamaha gösterilmesinden sakındırır.⁷⁹ Yine bu gibi

⁷⁷ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 41a-b.

⁷⁸ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 41b.

⁷⁹ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 3a.

kavramları zâhirine göre yorumlamanın Panteizme götürebileceğini ileri sürer. Tasavvuf ehlini bu gibi kişilerden farklı kılan ince çizgiye dikkat çeken Akifzâde bu hususta şunları söyler:

“Mülhid ve zındıklar ise tasavvufi ıstılahları sapkınlık ve ilhad için kullanmışlardır. *Fenâ* ile eşyanın hakikatini inkâr edip bir hayal ve serap olarak nitelemişlerdir ki bu Sûfestâiyye'nin görüşüdür. Yine *bekâ* ile sadece mutlak vücudun mülâhazasını kastedip hâdisin vücudunu inkar etmişlerdir. *Vahdet-i mutlaka* ile Allah'ın dışındaki bütün eşyanın varlığını serap ve hayal olarak nitelemekle kalmayıp, pislikler dahil kainatın varlığını yüce Zat'ın varlığıyla ittihad etmişlerdir. Şanı yüce olan Zat, zalimlerin söylediklerinden münezzehtir! Bu cahiller vahdet-i vücûd sözünden kadîmin varlığını hâdisin varlığıyla bir olarak vehmederler. Zira tahakkukî vücûd ile vücûdun kendisiyle kaim olan mevcûd arasındaki farklı bilmiyorlar. Bu durum ilimle malumun, vuruş ile vurulanın bir olduğunu zannetmek gibidir. ... Hâlbuki vahdet-i vücûd ile bundan farklı olarak şeriata uygun bir ıstılah anlamı kastedenler konumuzun dışındadır. Tartışma lafzi anlamında olup ıstılahlarda tartışma olması doğru değildir.”⁸⁰

Sonuç

Osmanlı'da kadılık ve müftülük gibi resmi görevlerde bulunmuş olan Akifzâde, *Mühimmâtu's-sûfiyye* eserinde birçok tasavvufi konuları işlemiştir. Kullandığı kaynaklar açısından önemli bir çalışma olarak dikkat çeken eserde, bir fâkih olarak sûflilere yapılan eleştirilere cevaplar vermektedir. Kendisinin de üveysî olarak yaşadığı tasavvufi tecrübelerden örnekler veren Akifzâde, aslında tasavvufun öngördüğü ahlaki sistemin her Müslümana gerekli olduğunu savunur. Bu görüşünü belirtirken de mutlak surette bir şeyhe bağlanmanın gerekli olmadığını tafsilatlı biçimde açıklar. Bu bağlamda İmam Şârânî'den ve kendisinden verdiği örneklerle, tasavvufi alanda mesafe kat etmenin asıl mürşid olan Allah'ın lütfuyla olduğunu vurgular. Bununla birlikte bu yolda ilerlerken bir rehberin önemine de değinir. Burada Akifzâde'nin yaşayan bir şeyhe bağlanmadan üveysî meşreble tasavvufa yönelme anlayışının arka planında, kendi dönemindeki sûfi görünümlü kişilerin olumsuz etkisi yatar. Zaten kendisi her fırsatta onları eleştirmekten geri kalmaz.

Onun tasavvuf anlayışını ortaya koyan hususlara baktığımızda en başta şeriat zemininde bir tasavvuf ısrarını görmekteyiz. Sûflileri diğerlerinden ayırıştıran müşâhede tecrübesini hem fikhî hem de tabii örneklerle izah edip kendi tecrübelerini aktarmaktadır. Yine sürekli vurguladığı bir diğer husus, sûflilerin Cebriyye, Vücudiyye, hulûl ve ittihad gibi inançları taşımadığıdır. Bu bağlamda değişik tevillerde bulunan Akifzâde, sûfleri doğrudan reddetmek yerine mümkün mertebelerinin tevîl edilmesi görüşünü benimser. Öte yandan tevile sebebiyet verecek söz ve davranışlardan sürekli sakındırır. Buna göre onun anlayışında sûfler, hallerinde mazur görülürken bu haller onlardan mükellefiyeti kaldırmaz. Bu durumu ise fikhî açıdan bir sarhoş, deli veya baygın ile mukayese ederek açıklar.

⁸⁰ Akifzâde, *Mühimmât*, vr. 42a-b.

Kaynakça

- Abdülhamid, İrfan, "Cebriyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VII, 205-208.
- Akifzâde, Abdurrahim, *Kitâbü'l-mecmû' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmû'*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabi, no: 2527, h.1320, vr. 1b-114b.
- Akifzâde, Abdurrahim, *Mir'âtü'n-nâzırîn fi münebbihâti'l-mutasavvifi't-tâhirîn tercümesi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no: 802, vr. 1b-123-b.
- Akifzâde, Abdurrahim, *Mühimmâtu's-sûfiyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, no: 356, vr. 1b-78a.
- Baltacı, Cahit, "Arpalık", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, III, 392-393.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, h.1333, I-III.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Çetin, Nuran, "Âkifzâde Abdurrahim Efendi ve "Mir'âtü'n-Nâzırîn" Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/32 (2017), 527-556.
- Gazzâlî, İmam Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (thrc. Zeynuddîn el-İrâkî), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Sirhindî, İmâm Rabbânî Ahmed, *Mu'arrabü'l-Mektûbât: ed-Dürerü'l-meknûnâtü'n-nefise* (trc. Muhammed Murâd el-Münzevî), Mekte: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1317/1899, I-II.
- Şârânî, Abdulvehhab, *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk*, Dımaşk: Daru't-takvâ, 2004.
- Herevî, Hâce Abdullah, *Kitâbu menâzili's-sâirîn*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1988.
- Karadeniz, Osman, "Heyûlâ" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 294-295.
- Kâşânî, Abdürrezzâk, *Şerhu Menâzili's-sâirîn* (thk. Muhsin Bîdârfer), Kum: İntişârât-ı bîdâr, h.1427.
- Kaya, Süleyman, "Akifzâde'nin *Mecelletü'l-Mehâkim* İsimli Eseri Çerçevesinde Osmanlı Fetvasında Değişim", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2011/1), 933-108.
- Kelâbâzî, Ebubekir Muhammed b. İbrâhim, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, (thk. Ahmed Şemseddin), Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *Akaid Risâleleri* (çev. Mehmet Saki Çakır), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.
- Kübrâ, Necmeddin, *Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihi'l-celâl* (thk. Yusuf Zeydân), Kahire: Dâru Suâd es-Sabâh, 1993.
- Olçay, Osman Fevzi, *Amasya Şehri* (sdl. Harun Küççük - Kurtuluş Altunbaş), Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları, 2010.
- Tosun, Necdet, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma' fi't-tasavvuf*, Kahire: Şirketü'l-küdüs, 2008.